

1. Світогляд і філософія. Поняття і структура світогляду. Функції світогляду.

Запроваджений до людського лексикону Кантом термін "**світогляд**" не слід розуміти буквально, як лише систему поглядів на світ, – це споглядальне, просвітницьке тлумачення, – а як активне самовизначення людини в світі, яка шукає шляхи від ідеї до дії. Світогляд з цих позицій є системою принципів та знань, ідеалів і цінностей, надій та вірувань, поглядів на сенс і мету життя, котрі визначають діяльність індивіда, або соціального суб'єкта, й органічно входять до його вчинків і норм мислення. За невідповідності між думкою та дією розкривається соціальна мімікрія, конформізм, лицемірство, тобто починається глибинна криза існуючих світоглядних цінностей. Тоді постає проблема розробки нових цінностей і світогляду. Без цього суспільство не може функціонувати, оскільки світогляд є формою його суспільної самосвідомості, через яку суб'єкт усвідомлює свою соціальну сутність і оцінює свою духовно-практичну діяльність.

Світогляд – інтегральне духовне утворення, яке спонукає до практичної дії, до певного способу життя та думки. У структурному плані прийнято виділяти в ньому такі підсистеми або рівні, як світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. Свого часу німецький філософ К.Ясперс присвятив спеціальне дослідження психології світоглядів, оскільки світогляд не тільки окремих індивідів, а й соціальних груп і навіть епох в одних випадках тяжіє до гармонійного, оптимістичного, а в інших – до похмуро-песимістичного, стурбовано-трагедійного сприйняття буття. Емоційні та інтелектуальні почуття й розуміння як компоненти людської суб'єктивності по-різному представлені у різних світоглядних системах і спричиняють їхню різноманітність. У міфології, наприклад, світовідчуття переважає над розумінням, а в філософії – навпаки.

За способом свого існування світогляд поділяється на груповий та індивідуальний, хоча поза особистістю та без особистості не може існувати жодна світоглядна система. За ступенем та чіткістю самосвідомості світогляд поділяється на життєво-практичний, тобто здоровий глузд, та теоретичний, різновидом якого і є філософія. Здоровий глузд закарбовується в афоризмах життєвої мудрості та у максимах духовного життя народу, а теоретичний світогляд – у логічно впорядкованих системах, в основі яких лежить певний категоріальний апарат і логічні процедури доведень та обґрунтувань.

Проте будь-який світогляд, незалежно від того, як він структурується чи класифікується, об'єднує наявність переконання. Це – ядро та смисл світогляду як такого, оскільки саме переконання і з'єднують думку з дією, втілюють ідею у практичну діяльність.

Світогляд за самою своєю суттю є універсальним, оскільки інтегрує знання і почуття у переконання, а також практичним, оскільки орієнтує на вирішення найважливіших проблем людського існування, виражає імперативи поведінки людини та сенс її життя. В цьому і полягає функціональне призначення світогляду.

Світогляд – постійний супутник людської життєдіяльності на будь-якому етапі історії суспільства. Найбільш вивченими історичними формами його є міф та релігія.

Філософія - це теоретично обґрунтований світогляд, найбільш зріла форма духовної культури. Саме слово "філософія" (від грец. *phileo* - люблю та *sofia* - мудрість) буквально означає "любов до мудрості". Початково поняття "філософія" мало значно більш широкий зміст, ніж згодом. Воно було синонімом теоретичної думки взагалі і науки, що народжувалась. Філософія існувала як сукупність всіх знань, а філософом вважався мудрець, якого цікавили і причини людських хвороб, і хід зірок у небі, і закони віршування, і політичні пристрасті, і сенси життя та смерті, і багато чого іншого. Виникнення філософії означало появу особливої духовної мети - пошуку гармонії знань про світ з життєвим досвідом людей, з усіма їх віруваннями, ідеалами й надіями. Філософія розширює і систематизує знання людей про світ, людину, суспільство, допомагає зрозуміти світ як єдину складну систему. Відображуючи ставлення людини до світу, погляди на мету та сенс життя, на зв'язок її інтересів і потреб із загальною системою соціальної та природної дійсності, філософія є підґрунтям соціальної орієнтації людей. Вона визначає світоглядний підхід людей до оцінки явищ і речей, осмислює і обґрунтовує світоглядні ідеали, накреслює стратегію їх досягнення. Оскільки потреба самовизначитися в житті характерна для всіх людей, але не всі люди є філософами, то

найпершою формою орієнтації людини в житті є світогляд. Світогляд - це система уявлень людини про світ, місце людини у світі, відношення людини до світу та до самої себе. Світогляд містить знання, переконання, цінності, ідеали, організовані у єдину систему, у центрі якої завжди перебувають уявлення людини про себе.

2. Історичні типи світогляду та їх прояв у світогляді сучасної людини.

Світогляд за самою своєю суттю є універсальним і практичним. В цьому і полягає функціональне призначення світогляду. Найбільш вивченими історичними типами світогляду є **міф, релігія та філософія** :

Міф є історично першою формою самосвідомості, котра відокремила від практики. Для міфологічного світогляду характерним є, по-перше, усвідомлення роду як колективної особи, переконаної у наявності спільного предка — тотема.

По-друге, міфологічний світогляд значною мірою обернений у минуле, адже тотемний предок був, до того ж був як ідеал діяльності.

По-третє, оскільки міфологічний світогляд антропоморфний, то неминуче формування анімістичної картини буття, тобто одухотворення усього суцього.

Релігія є більш пізньою та зрілою формою світогляду людства, а тому і більш дослідженою. Чітко розділяється суб'єкт і об'єкт. Долається характерна для міфу неподільність людини і природи. Закладаються основи специфічні для філософії. Світ роздвоюється на духовний та тілесний, земний та небесний, горний і дольний, природний і надприродний. Земний починає розглядатися як наслідок надприродного. Релігію творить народ - він об'єкт і суб'єкт релігії творчості, яка у історії виступала джерелом потужних суспільних зрушень. Для релігії головне обґрунтування досягнення єдності з Богом, як втіленням святості та абсолютної цінності.

Світогляд у цілому постає загальнолюдським явищем, тобто він є притаманним кожній людині в її нормальному стані; зрозуміло, що ми не можемо вести розмову про світогляд новонароджених дітей, а також душевнохворих людей чи людей із серйозними психічними відхиленнями від норми, але саме загальнолюдський характер світогляду зумовлює його надзвичайно велику різноманітність, адже люди дуже по-різному уявляли та уявляють собі і світ, і себе самих.

Національний світогляд – це обумовлена культурно-історичними умовами система поглядів, переконань, ідеалів, яка складає основу національної духовності і відображається в ідейній, морально-етичній спадщині, традиціях і звичаях української нації, її минулій історії і сучасному бутті.

Український світогляд розкриває народне ставлення до природи, людини, пояснює смисл життя, місце людини в ньому.

3. Світогляд і ментальність. Риси української ментальності, їх прояв у світогляді.

Менталітет.

У XIX ст. виникає психологічний напрям у дослідженні культури. Його засновники — М. Лацарус та Х. Штейнталь — стверджували, що «всі індивіди одного народу несуть відбиток... особливої природи народу на своєму тілі та душі»¹ Психічна подоба представників одного народу має назву «народний дух». Пізніше це явище отримало назву «менталітет». Представники школи «Анналів» — Л. Февр і М. Блок — позначили цим терміном «духовні формації історичних спільнот».

Менталітет (від лат. *metis (mentis)* — спосіб мислення, склад душі) — це специфіка світосприйняття та світодумання, властива конкретному народові.

Як зазначає сучасний дослідник даної тематики Ф. Х. Кессиді, «кожна нація — це свого роду індивідуальність, жива цілісність, головними ознаками якої є особливості психічного складу і типів

мислення. Історія кожного народу (за інших рівних умов) є результатом взаємодії змінного соціального середовища і відносно незмінного складу (характеру) духовного світу цього народу»¹.

Риси українського менталітету

Світогляд українського народу містить декілька нашарувань: архаїчні (індоевропейські), давньослов'янські, християнські, постхристиянські (модернізаційні).

Основні риси українського менталітету:

- *емоційність* (переважання почуттів у структурі особистості «розум — воля — почуття», надзвичайна значущість емоцій як інструменту пізнавальної діяльності) та пов'язаний з нею *кордоцентризм* (від гр. — сер це) — серце як основа безпосереднього емоційного переживання буття (П. Юркевич);
- *індивідуалізм* — роз'єднаність української спільноти, окремішність кожної родини, заздрощі до сусідського добробуту (що відображено в анекдоті «якщо сусід отримає вдвічі більше за мене, вирви мені око»);
- *толерантність* — неагресивність, терпимість до іншого;
- переважання *негації* над трансформацією як типом світоставлення (якщо життя тебе не влаштовує — не варто намагатися щось змінити силоміць, краще втекти від нього «в душу і долю»);
- *працьовитість*;
- *антеїзм* — любов до рідної землі, наснага до неї (А. К. Бич-ко, І. В. Бичко), *єдність із природою*;
- *пошана до жінки* (що, нарівні з емоційністю, провокує дослідників на висновки щодо «фемінності», «жіночності» української культури).

У даному ракурсі можна проаналізувати історичну долю українського народу як послідовне розгортання його ментальної специфіки. Так, індивідуалізм українців заважав консолідації спільноти, горизонтальній єдності, що — помножене на неагресивність — вилилося у тривалу відсутність державності. Працьовитість та культ землі сприяли становленню української культури як землеробської. Сьогодні українці мають переваги на закордонному ринку праці завдяки працелюбності й сумлінності тощо.

Особливою категорією культурології є **ментальність** як одна з форм адаптивної поведінки, що формується в глибинах підсвідомості, доводиться до ступеня автоматизму і реалізується людиною майже механічно. Той чи інший тип ментальності властивий певній культурній добі або соціальній групі як специфічний тип емоційної реакції на навколишній світ. Феномен ментальності, за словами А.Флієра, специфічний своєю соціальною нестратифікованістю. Це та риса, яка об'єднує і дворянина, і селянина як представників одного етносу. Найчастіше ментальність дослідники реконструюють шляхом співставлення з іншими ментальностями (наприклад, російську з українською, середньовічну з ренесансною).

Зближення України із західною цивілізацією має істотну особливість. Стати **Європою** - заповітна мрія багатьох країн. Деякі країни вже пройшли цей шлях. Їх позитивний і негативний досвід доцільно врахувати. Захід хотів би, не втрачаючи своїх техніко-технологічних досягнень, соціальних надбань, збагатитися духовними цінностями Сходу. Деякі ментальні риси східної культури благодійно сприймаються на Заході. Релігії Сходу знаходять чимало прихильників у молодому середовищі західних країн. Східний і західний менталітети є протилежними. Їх поєднання здійснюється через опосередковані ланки. В цьому відношенні одну з них може виконати менталітет українського етносу, який поєднує в собі риси як західноєвропейських народів, таю і східних культур. Індивідуалізм єднає українців з європейцями, чуттєвість та емоційність - зі східними культурами. Україна може внести свіжий струмінь в європейську духовність, вплинути на модифікацію її ментальності, але такий вплив можливий тільки при правильній реалізації ментальних рис української нації, звільненні від міфологічно-радянських тенденцій, які ще і нині існують в Україні.

Входження **України** в загальноєвропейське цивілізаційне русло породжує не одну проблему, яка потребує теоретичного осмислення. Західноєвропейська і українська ментальності далеко не тотожні. Поруч зі спільними рисами їм властиві і відмінності, причому далеко не дріб'язкові. Входження в європейську цивілізацію не повинно здійснюватися шляхом заперечення **української самотності**. Зближення одного етносу з іншими не обов'язково передбачають втрату етнічної самотності.

Оскільки хронологічний відрізок другої половини XIX — початку XX століття є добою пробудження української національної самосвідомості, то саме аналіз тих процесів, які відбувались в духовному житті України, дозволяє окреслити основні риси національної ментальності.

В умовах періодично поновлюваних заборон (в межах Російської імперії) української мови, а трохи пізніше — і національного театру, суспільне осмислення сутності національного не могло спиратись лише на національну літературну традицію, як це відбувалось у «державницьких» націй. Тому, крім власне літературних, набагато більшого значення набувають релігійні і філософські фактори етнокультурної самоідентифікації.

На початку XIX століття досить впливовою була філософія вітчизняного просвітництва (В. Каразін, М. Максимович та інші). Просвітницька парадигма зумовила появу певного типу світогляду, який набув поширеності у державних установах і навчальних закладах в українських землях. Результати практичної діяльності багатьох діячів просвітництва отримали досить широкий суспільний резонанс. Апеляція до природного і критика суспільного з позицій раціоналізованого ідеалу представниками українського просвітництва, а також їх діяльність на освітній ниві сприяли деякому поживленню у формуванні національно-світоглядних норм.

Філософсько-світоглядні ідеї українського романтизму (М. Костомаров, П. Куліш, М. Гоголь, Л. Українка та ін.) з однієї сторони

зумовили початок наукових (в основному історичних і народознавчих) досліджень національних витоків, а з іншої — початок усвідомлення представниками української інтелігенції трагічності власного суспільного буття. Цікаво, що широкий інтерес до народних джерел, викликаний популяризацією цієї світоглядної парадигми, призвів до появи серед частини вищого класу тогочасного суспільства свідомого наслідування народного життя (звісно таким, яким воно їм уявлялось) — так званого «балагульського руху».

Однак найбільш вагомою для розбудови національної світоглядної системи була все-таки традиція філософії барокко, успадкована від минулого, вісімнадцятого століття. Дійсно, бароккова філософія Григорія Сковороди постала тим своєрідним медіатором, що поєднав здобутки першого національного відродження, які ще були чинними у народній свідомості XVIII століття, із плідними здобутками просвітництва та романтизму. Світоглядна символіка барокко, дивовижно поєднавшись з іншими чинними традиціями (просвітництва і романтизму), багато в чому зумовила характерні риси світоглядних розбудов у духовній культурі України.

Так, мабуть, завдяки такому синтезові у другій половині XIX — на початку XX століття з'являється оригінальна світоглядна позиція, яку найбільш яскраво маніфестує творчість Лесі Українки: це, наприклад, мотиви «зрощення» людини з природою та антропологічної «наповненості» природного середовища («Лісова пісня») або творчість Михайла Коцюбинського, де провідним постає мотив втраченої гармонії людини з природою і як результат — туга і трагізм самотності особистості.

Специфічні риси української ментальності, що визначають характерні риси української культури, можна сформулювати в такому вигляді:

- кордоцентризм — здатність до сприйняття навколишнього світу поза межами опозиції «чуттєве — раціональне» через серце, яке постає особливим цілісним світом, центром фізичного, душевного і духовного життя людини;
- +• антеїзм — нерозривний зв'язок з рідною землею, яка постає необхідною передумовою і «фізичним тілом» культурних розбудов;

- екзистенційно-особистісно орієнтована поліфонічність світобачення — творчий індивідуалізм і волелюбність, заглибленість у світ своїх особистих переживань і визнання плюралізму реальності.

4. Виникнення та основні етапи розвитку філософії: класична, неокласична (модерна), постмодерна філософія.

Слово "філософія" - давньогрецького походження і перекладається як "любов до мудрості".

Філософія виникла в кінці VII на початку VI століття до нашої ери. В таких країнах як Індія, Китай, стародавня Греція.

Міфологія була життєвим ґрунтом для філософії. Проте філософія виникла не тільки як подальший розвиток міфології, а й як заперечення. Основи наукових знань з математики, фізики, астрономії дали по новому подивитися на світ і самих себе, критично поставитись до міфів, в яких панували не знання а людська фантазія.

На розвиток філософії вплинули ті зміни які відбувалися в той час в житті людей. З появою нових відносин між людьми створювалися нові закони, яким повинні були підкорятися усі громадяни.

Існування цих законів у суспільстві наштовхнуло філософів на думку про те, що в природі існують певні закони які є проявом порядку і гармонії.

Якщо в світі панують не якісь божественні істоти, а певні закони, людина замість того щоб поклонятися божественним силам повинна пізнати ці закони і їх дотримуватись. Оскільки знати все неможливо то слід в першу чергу впізнати найголовніше, вважали філософи. Цими головними були "закони і властивості навколишнього світу", які визначають сутність людей. І саме таке знання здатне зробити людину мудрою.

Філософія - це один із історичних типів світогляду, в якому розглядаються і теоретично обґрунтовуються різні аспекти взаємовідношення людини і світу, виробляється цілісне бачення світу і місця в ньому людини.

Головними питаннями філософського світогляду є відносини людини і світу. Філософський світогляд прагне дати відповідь на так звані вічні питання

1. Що таке світ і хто така людина. Як вони співвідносяться між собою?
2. Ким вони створені. Від кого залежать?
3. Що є найбільш цінним в людському житті?
4. Чи змінюється світ і людина. Чи залишаються незмінними?

Філософські світоглядні проблеми і питання є невичерпними, а відповіді не можуть бути остаточними. На кожному етапі розвитку людської культури і філософської думки розкриваються нові грані або аспекти вічних питань.

Кожна з філософських проблем знаходить не одне, а кілька різних розв'язань, в тому числі і протилежних. Це породило виникнення різних напрямків філософських шкіл. Матеріалізм і ідеалізм, оптимізм і песимізм, альтруїзм і егоїзм. Отже, першопитанням філософії є "що є основою світу".

Філософія вважає першоосновою світу матерію або свідомість. Перші давньогрецькі філософи вважали, що основою світу є першостихії (земля, вода, повітря, вогонь).

За понад 2500 років існування філософії її головними етапами були:

I стародавня філософія - з виникнення до V ст. н.е.

II середньовічна філософія - VI-XIV ст. н.е.

III філософія нового часу - XIV-XIX ст. н.е.

IV сучасна філософія - XIX-XX ст. н.е.

Стародавня філософія - це філософські вчення стародавньої Індії, Китаю, Греції, Риму.

Давньоіндійська філософія - вона переплітається з релігійним і міфологічним світобаченням.

Давньокитайська філософія - конфуціанство, моїзм, легізм, даосизм. "Батьком" китайської філософії є Конфуцій.

Антична філософія - це філософські погляди стародавньої Греції і Риму VII ст. до н.е. - V ст. н.е.

Філософія середніх віків.

Вона охоплює значно більшу кількість країн. Відповідно до головних центрів її розвитку виділяють:

1. Візантійська філософія (Дамаскин, Михайло Пселл).

2. Західно-Європейська філософія (Аврелій, Августин, Фома Аквінський).

3. Арабо-мусульманська філософія (Ібн-Сіна (авіцена)).

Під їх впливом формувалася філософська думка Київської Русі.

Філософія середньовіччя знаходилася під контролем релігії, і для неї були характерні: теоцентризм - це уявлення про те, що центром світу, а отже творцем є Бог. Аскетизм - це такий спосіб життя, який відкидає природні потреби і бажання, надаючи перевагу духовним потребам.

Філософія нового часу складається з початком капіталістичних відносин. Леонардо да Вінчі, Коперник, Томас Мор, Джордано Бруно, Галілео Галілей. Ними було вироблено:

а) Антропоцентричне бачення світу - в центрі світу стоїть людина, найвищою її цінністю є тілесне здоров'я і внутрішня краса. Пропагували ідею гуманізму.

б) Період реформації (XVII ст.) - це сторіччя раціоналізму - це філософський напрямок, що визнає розум основою пізнання і поведінки людей Бекон, Декард, Паскаль, Гоббс, Спіноза, Лейбніц. Найголовнішою проблемою філософії цього періоду є метод пізнання - це процес активного відображення людиною дійсності з метою отримання певних знань.

в) Період просвітництва (XVIII ст.) Локк, Берклі, Юм, Вольтер, Дідро, Руссо. В цьому сторіччі панує метафізичний погляд на світ. Метафізика - це протилежне діалектиці розуміння світу, яке стверджує про його сталість і непорушність.

г) Німецька класична філософія (XVIII-XIX ст.) Кант, Фітхе, Шелліг, Гегель, Фейєрбах. Вони зуміли зруйнувати метафізичний погляд на світ. Гегель розбив основні закони діалектики.

5. Д. Чижевський про особливості розвитку української філософії.

Дмитро Іванович Чижевський є видатним українським вченим зі світовим ім'ям, істориком філософії і слов'янських літератур, філологом, славістом, релігієзнавцем. Саме він є автором перших узагальнюючих 2 праць з історії філософії України. Головним спрямуванням наукових досліджень Д. Чижевського було прагнення збагнути глибинні чинники духовної історії України, ширше – Східної Європи. Він називав себе «історик духу», у чому виявляється вплив філософії Г. В. Ф. Гегеля.

Серед досліджень вітчизняних авторів про наукову спадщину Д. Чижевського – праці І. Валявко, В. Горського, Ю. Вільчинського та багатьох інших.

На думку Д. Чижевського, існують національні психологічні риси, які впливають на характер філософської культури. Таким чином формується національний тип філософії.

У працях Д. Чижевського виокремлено національні ментальні риси, які зумовлюють специфіку української філософської думки. Це емоціоналізм і сентиментальність, чутливість і ліризм, психологічна рухливість душі, індивідуальна за формою релігійність: кожен сам через своє серце шукає шлях до Бога.

У своїх міркуваннях він спирається на творчість Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Куліша та П. Юркевича, у яких вбачає характерну для української думки «філософію серця». Сам Д. Чижевський є фундатором цього поняття. Далі його переймають такі дослідники української духовної історії, як С. Ярмусь, Є. Калужний, В. Цимбалістий, О. Кульчицький, І. Мірчук та ін.

Безумовно, кордоцентризм не є виключно рисою української філософії, це прекрасно розумів Д. Чижевський, який відстежував його історичні витoki у західній думці, починаючи з Платона. Крім того, як справедливо вказує І. Валявко, «в одній національній культурі одночасно співіснують різні філософські ідеї, течії, думки (іноді цілковито протилежні)», тому «не може якимось одне вчення чи філософська течія репрезентувати всю багатоманітність національного самовияву». Було б помилковим акцентувати лише емоціоналізм та кордоцентризм і при цьому не звертати увагу на прагматизм і раціоналізм – риси, які притаманні багатьом діячам української духовної культури.

Проте на думку Д. Чижевського, одна зі специфічних рис української філософської культури полягає в тому, що розум у ній не протиставляється вірі, а скоріше, розуміється як знання, що спирається на сумління і таким чином веде до віри. Заклик до гармонії "розуму" та "серця" неодноразово звучить в працях П. Юркевича, а його попередник – Г. Сковорода іноді, навіть, отожднює ці два поняття.

Д. Чижевський виходив з поняття безпосереднього буття людини (вплив екзистенціалізму). Екзистенціалізм або філософія існування позиціонує і досліджує людину як унікальну духовну істоту, що здатна до вибору власної долі, тому наступною характерною рисою української філософії, яку виділив Д. Чижевський, є індивідуалізм. Індивідуалізм відобразився в ухилі до самотності, що притаманний був Г. Сковороді, М. Гоголю, та плюралістичній етиці, що визнає право кожного індивіду на власний етичний шлях. Прикладом таких особистостей є М. Куліш та Г. Сковорода – філософ-мандрівник.

Ще одна риса, яку Д. Чижевський характеризував як психічний неспокій і рухливість, відобразилась в обґрунтуванні ідеалу миру і злагоди між людьми і людей з Богом, прагнення внутрішньої гармонії, що теж, на думку Д. Чижевського, яскраво виявляють Г.Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич і М. Куліш.

Як підкреслив А. М. Єрмоленко, Д. І. Чижевський, хоча й виокремлював особливі риси української філософської традиції, але вважав їх «не константними, а мінливими і, зрештою, такими, що самі мають трансформуватися щоб «дати світові великого філософа»».

Ідеї Д. Чижевського стають предметом певного спрощення, проти чого застерігають дослідники його спадщини. Так В. Волковський писав: «Д. Чижевський є фундатором історико-філософського українознавства, і справедливо вважається класиком історії української філософії, але беззастережне застосування певних робочих гіпотез Д. Чижевського (зокрема, щодо рис власне українського філософування, спосіб формування історико-філософського канону) призводить до небезпечних спрощень та помилок».

З одного боку, справді, Д. Чижевський зумів виокремити характерні риси української філософії такі, як гармонія розуму та серця, емоціалізм, психологічна рухливість, релігійне забарвлення тощо. Велике значення для історії філософії має те, що він виступив фундатором поняття «філософія серця».

А з іншого боку, не можна стверджувати, що ці визначні риси є специфічними та сутнісними для українській філософії у цілому. Справді, менталітет кожного народу має певну своєрідність, і не можна заперечувати самотність національних культур, але різноманітні течії філософської думки об'єднують представників багатьох країн і націй.

6. Предмет і функції філософії. Філософія і наука, філософія і фахові (мовознавство, математика, інформатика) дисципліни.

Зміст предмета філософії формувалася історично залежно від рівня розвитку культури. На ранніх етапах існування філософії вона містила всю сукупність знань про природу, космос і людину. Не випадково філософи античності були вченими-універсалами, вченими-енциклопедистами. Першу спробу виокремити філософію в особливу галузь теоретичного знання зробив давньогрецький філософ Арістотель (384–322 рр. до н. е.). Філософія на його думку – це знання, позбавлене чуттєвої конкретності, знання “про причини і початок”, “про сутність”, “про суттєве як таке взагалі”. Радикальні зміни у визначенні предмета філософії почалися наприкінці XVI – початку XVII століття, коли виникає експериментальне природознавство і починається процес відмежовування від філософії конкретних наук – спочатку механіки земних та небесних тіл, астрономії та математики, потім фізики, хімії, біології тощо. У цих умовах філософія опинилася в становищі шекспірівського короля Ліра, який на старість роздав дочкам своє царство, а вони вигнали його на вулицю, мов жебрака. Але розмежування між філософією та спеціальними науками сприяло формуванню специфічного предмета філософії. Цю специфіку можна з'ясувати через порівняння з предметами конкретних наук. Вони подібні і водночас різні. Виокремимо ряд аргументів.

1. Філософія, так само як і наука, є знання загального, і філософія, і наука відображають світ у поняттях і категоріях. Інші науки, постаючи обмеженими своїми предметами, узагальнюють лише в

їх межах. Для філософії ж характерна наявність категорій, що мають дуже широкий рівень узагальнення, таких як “закон”, “буття”, “дух”, “свідомість”, “причинність” тощо.

2. Наукове знання є точним, однозначним і тому загальноприйнятим для всіх людей. Філософське знання є поліфонічним, плюралістичним. У філософії не існує однозначних і загальноприйнятих положень.

3. Зближає науку з філософією і та обставина, що філософія, як і наука, прагне логічно обґрунтувати свої положення, довести їх, виразити в теоретичній формі. Але наукове знання об’єктивне, нейтральне щодо людських цілей і цінностей. Фізичні і хімічні формули не підлягають моральній оцінці. Філософський погляд на світ завжди суб’єктивний, “небезсторонній”: істини філософії заломлені через призму життєвих інтересів і цілей людей. Наука відповідає на питання: чому?, а філософія – на питання: для чого, з якою метою?

4. Специфічною формою знання є закони науки як відображення об’єктивних зв’язків, відношень, що мають усталений характер за певних обставинах. Знання законів хімії, фізики, біології дає можливість людині ефективно будувати свою практичну діяльність, і навіть передбачити її наслідки. Так без знань законів фізики, механіки були б неможливими сучасні космічні дослідження. На відміну від науки, особливо природознавства, філософія не має емпіричних законів. Не має філософія і методів пізнання на зразок експериментальних чи математичних.

5. Якщо наука є формою пізнання об’єктивних, незалежних від діяльності людини, інваріантних до неї структур матеріального світу, тобто спрямована на пізнання зовнішнього стосовно людини світу, то філософія стає формою рефлексії людини, тобто спрямована на вивчення внутрішнього досвіду розвитку її духовності.

Зваживши на наведені вище факти і аргументи про співвідношення філософії та науки, можна зробити висновок, що філософія постає безумовно своєрідною, особливою формою людського світомислення, формою, яка не дублює інші напрями та форми інтелектуальної діяльності. Її предметом є світ у цілому у своїх найзагальніших закономірностях, що розглядається під кутом зору суб’єктно-об’єктного відношення. Інакше кажучи, предметом філософії є відношення “людина – світ”

Функції філософії – це відношення філософії до інших галузей людського знання і сфер життя, на які вона має відповідний вплив. Найважливіші з них такі.

Світоглядна функція. Філософія розширює і систематизує знання людей про світ, людину, суспільство, допомагає зрозуміти світ, як єдину складну систему. Відображуючи ставлення людини до світу, погляди на мету та сенс життя, на зв’язок її інтересів і потреб із загальною системою соціальної та природної дійсності, філософія є підґрунтям соціальної орієнтації людей.

Фундаментальна функція. Філософія розкриває і формує найбільш загальні поняття, закономірності і принципи реального світу, які застосовуються в різних сферах наукового знання і практичної діяльності людини.

Методологічна функція. Її слід розуміти як вироблення загальних принципів і норм пізнавальної діяльності. Метод і методологія пізнання – це та нитка Аріадни, яка допомагає досліднику успішно вийти з лабіринту проблем пізнання, що їх чимало. Однак методологічну функцію не можна звести до методології пізнання: у ній йдеться про стратегічний рівень методології людської діяльності в цілому. Філософія зіставляє й оцінює різні способи цієї діяльності, вказує на найбільш оптимальні з них. Філософська методологія визначає напрямки наукових досліджень, дає можливість орієнтуватись у нескінченному різноманітті фактів та процесів, які відбуваються в об’єктивному світі.

Гносеологічна функція. Завдяки теорії філософського пізнання розкривається закономірність природних та суспільних явищ, досліджуються форми просування людського мислення до істини, шляхи і засоби її досягнення, узагальнює результати інших наук.

Логічна функція. Філософія сприяє формуванню культури людського мислення, виробленню критичної неупередженої позиції в міжіндивідуальних та соціально-культурних діалогах.

Виховна функція. Філософія прагне до формування світоглядних та морально-естетичних принципів та норм в життєдіяльності людини. Вона прищеплює інтерес і смак до самовиховання, сприяє посиленню потягу людини до самовдосконалення, творчого підходу до життя, пошуку смислу життя.

Аксіологічна функція. Аксіологія – вчення про цінності, філософська теорія загальнозначущих принципів, які визначають вибір людьми наряду їхньої діяльності, характер їхніх вчинків. Аксіологічна функція філософії допомагає людині у визначенні цінностей життя, системи моральних і гуманістичних принципів та ідеалів, смислу життя.

Інтегративна функція. Полягає в об'єднанні практичного, пізнавального і ціннісного досвіду життя людей. Їх цілісне філософське осмислення – необхідна умова гармонійного і збалансованого суспільного життя.

Критична функція. Формування нового світобачення, розв'язання філософських питань, звичайно, супроводжується критикою усіляких забобонів, помилок, стереотипів, що постають на цьому шляху. Завдання критичного мислення – руйнувати, розхитувати догми, застарілі погляди.

Регулятивна функція. Філософія впливає на взаємоузгодження конкретних дій та напрямів життєдіяльності людини на основі розуміння загальних принципів та цілей, визначених за допомогою філософського світосприйняття.

Прогностична функція. Філософія сприяє формуванню найбільш загальних уявлень і знань про форми і напрями розвитку та майбутній стан об'єктів і процесів реального світу.